

PRVO POGlavJE

O ETIKI

TO DELO govori o praktični etiki, tj. o uporabi etike ali morale – ti dve besedi bom uporabljal kot med seboj izmenljivi – pri praktičnih vprašanjih, kot so obravnavanje etničnih manjšin, enakopravnosti žensk, izkoriščanja živali za prehranjevanje in raziskave, varstva naravnega okolja, splava, evtanazije in dolžnosti bogatih, da pomagajo revnim. Nedvomno bi bralec želel brez odlašanja preiti k obravnavi teh tem, vendar so na začetku potrebna uvodna pojasnila. Da bi lahko plodno razpravljali v okvirih etike, je potrebno reči nekaj malega o etiki in si priti na jasno, kaj počnemo, ko pretresamo etična vprašanja. To prvo poglavje torej postavlja podlago preostalemu delu knjige. Da se ne bi razraslo v povsem samostojno monografijo, sem ostal jedrnat. Če je na trenutke dogmatično, je to zato, ker si ne morem vzeti prostora, da bi upošteval vsa različna pojmovanja etike, ki utegnejo nasprotovati tistemu, ki ga bom zagovarjal sam; bo pa vsaj razkrilo predpostavke, na katerih temelji preostali del knjige.

KAJ ETIKA NI

Nekateri ljudje menijo, da je morala danes zastarela. Nanjo gledajo kot na sistem zoprnih puritanskih prepovedi, ustvarjenih predvsem zato, da ljudem preprečijo zabavo. Tradicionalni moralisti se imajo za zagovornike morale nasploh, toda v resnici zagovarjajo posebno moralno stališče. Dovoljeno jim je bilo, da so si to

področje tako zelo prisvojili, da ob časopisnem naslovu, kakršen je ŠKOF NAD ZNIŽEVANJE MORALNIH MERIL, pričakujemo, da bomo spet lahko brali o promiskuiteti, homoseksualnosti, pornografiji in podobnem, ne pa o zanemarljivo majhnih vsotah, ki jih kot čezmorsko pomoč pošiljamo revnejšim državam, ali o naši lahkomiselni brezbriznosti do naravnega okolja našega planeta.

Prvo, kar moramo torej povedati o etiki, je, da ne gre za vrsto prepovedi, ki se dotikajo predvsem spolnosti. Celo v dobi aidsa spolnost ne sproža nobenih posebnih moralnih vprašanj. Odločitve v zvezi s spolnostjo lahko vključujejo premislek o poštenosti, skrbi za druge, preudarnosti in tako naprej, vendar spolnost ni v tem pogledu nič posebnega, kajti isto bi lahko rekli o odločitvah v zvezi z vožnjo avtomobila. (Pravzaprav so moralna vprašanja, ki jih sproža vožnja z avtomobilom tako v okoljevarstvenem kakor v varnostnem pogledu veliko resnejša od vprašanj, ki jih sproža spolnost.) Zato to delo ne vsebuje nikakršnega razpravljanja o spolni morali. Naš premislek si zaslužijo pomembnejša etična vprašanja.

Drugič, etika ni idealen sistem, ki bi bil v teoriji častivreden, v praksi pa se ne bi obnesel. Drži prej obratno: etična sodba, ki se ne obnese v praksi, ima gotovo tudi teoretsko hibo, kajti ves smisel etične presoje je usmerjanje prakse.

Nekateri ljudje menijo, da etika v realnem svetu ni uporabna, saj jo razumejo kot sistem kratkih in preprostih pravil, kot so »ne laži«, »ne kradi« in »ne ubijaj«. Ne preseneča torej, da so tisti, ki na etiko gledajo tako, prepričani, da etika ni kos zapletenosti življenja. V nenavadnih situacijah si pridejo preprosta pravila navzkriž; in tudi tedaj, ko ni tako, ima lahko sledenje pravilu katastrofalne posledice. Običajno je laganje res zgrešeno, toda če živite v nacistični Nemčiji in vas obišče gestapo, ki išče Jude, bi bilo nedvomno prav, če bi zanikali, da se na vašem podstrešju skriva judovska družina.

Podobno kot neuspeha restriktivne spolne morale tudi neuspeha etike preprostih pravil ne smemo imeti za neuspeh etike nasploh. Pomeni le poraz enega pogleda na etiko, pri čemer tudi ta poraz ni dokončen. Deontologi – tisti, ki menijo, da je etika sistem pravil – lahko svoje stališče rešijo z iskanjem zapletenejših in določnejših pravil, ki si medsebojno ne nasprotujejo, ali z razvrsti-

tvijo pravil v neko hierarhično strukturo, ki razreši nasprotja med njimi. Poleg tega že dolgo obstaja tudi pristop k etiki, ki ga zapleti, zaradi katerih je uporaba preprostih pravil težavna, ne omajajo. To je konsekvencialističen pogled. Konsekvencialisti ne izhajajo iz moralnih pravil, temveč iz ciljev. Dejanja vrednotijo po tem, koliko prispevajo k tem ciljem. Najbolj znana, čeprav ne edina, konsekvencialistična teorija je utilitarizem. Klasični utilitarist ima dejanje za pravilno, če v primerjavi s katerimkoli drugim dejanjem ustvari enak ali večji prirastek sreče vseh tistih, na katere vpliva, in za zgrešeno, če tega ne ustvari.

Posledice nekega dejanja se spreminjajo glede na okoliščine, v katerih je izvršeno. Zato utilitarista nikdar ne moremo obtožiti pomanjkanja realizma ali togega sledenja idealom, ki je brez posluha za praktične izkušnje. Utilitarist bo laganje ocenil kot slabo v nekaterih okoliščinah in kot dobro v drugih, odvisno od njegovih posledic.

Tretjič, etika ni nekaj, kar bi lahko razumeli le v povezavi z vero. Etiko bom obravnaval kot povsem neodvisno od vere.

Nekateri teisti trdijo, da ni etike brez religije, saj »dobro« ni nič drugega kot »to, kar Bog odobrava«. Platon je pred več kot dva tisoč leti takšno domnevo spodbijal z argumentom, da bogovi, ki odobravajo nekatera dejanja, to počnejo zato, ker so ta dejanja dobra, kar pomeni, da niso dobra zato, ker jih odobravajo bogovi. Alternativno stališče pa ima božje odobravanje za nekaj povsem samovoljnega: če bi bogovi slučajno odobraval mučenje in obsojali pomoč sosedom, bi bilo mučenje dobro in pomoč sosedom slaba. Nekateri sodobni teisti so se iz tovrstne dileme skušali izviti z vztrajanjem pri trditvi, da je Bog dober in torej nikakor ne bi mogel odobravati mučenja; ampak ti teisti so se ujeli v lastno past, kajti kaj sploh razumejo, ko trdijo, da je Bog dober? Da Bog odobrava Boga?

Tradicionalno je bila pomembnejša vez med religijo in etiko tista, po kateri naj bi religija priskrbela razlog za pravilno ravnanje, in ta je, da bodo krepostni nagrajeni z večno blaženostjo, ostali pa se bodo cvrli v peklu. Vsi religiozni misleci tega argumenta niso sprejeli: Immanuel Kant, res pobožen kristjan, je preziral vse, kar je dišalo po koristoljubnem vzgibu za spoštovanje moralnega za-

kona. Ubogati ga moramo, je dejal, zaradi njega samega. Vendar ni nujno, da smo kantovci, da bi lahko shajali brez vzgiba, ki ga ponuja tradicionalna vera. Obstaja dolga miselna tradicija, ki vir etike odkriva v dobrohotnosti in sočutju do drugih, ki ju premore večina ljudi. Vendar je to kompleksna tema, in ker je predmet zadnjega poglavja tega dela, je na tem mestu ne bom razvijal. Zado- stuje reči, da naše vsakodnevno opazovanje soljudi jasno kaže, da etično ravnanje ni pogojeno z vero v nebesa in pekel.

Četrta in zadnja trditev o etiki, ki jo bom zanikal v tem uvo- dnem poglavju, pravi, da je etika relativna oziroma subjektivna. Zanikal bom vsaj nekatere od pomenov, ki naj bi jih takšna trditev imela. Ta točka terja obširnejšo razlago kakor druge tri.

Vzemimo najprej pogosto zastopano stališče, da se etika nana- ša na družbo, v kateri nekdo živi. V nekem smislu to drži, spet v drugem pa ne. Kot smo videli že pri obravnavi konsekvencializma, velja, da dejanja, ki so v določeni situaciji zavoljo njihovih do- brih posledic pravilna, postanejo v drugi situaciji zavoljo njihovih slabih posledic zgrešena. Tako je lahko priložnostni spolni odnos zgrešen, kadar vodi k spočetju otrok, ki ne morejo biti deležni pri- merne nege, ni pa zgrešen, kadar zaradi uporabe učinkovite kon- tracepcije ne pride do oploditve. Ampak to je le površna oblika relativizma. Čeprav trdi, da se uporabnost določenega pravila, na primer »priložnostni seks je zgrešen«, nanaša na čas in prostor, ne trdi ničesar proti objektivni veljavnosti takega pravila v specifičnih okoliščinah in proti univerzalni uporabnosti splošnejšega načela, kakršno je »počni to, kar povečuje srečo in zmanjšuje trpljenje«.

Bolj temeljna oblika relativizma je postala priljubljena v de- vetnajstem stoletju, ko so začele dotekati novice o moralnih prepričanjih in navadah v oddaljenih deželah. V strogi vladavini viktorijanske sramežljivosti je spoznanje, da obstajajo kraji, kjer imajo spolne odnose med neporočenimi za nekaj povsem nor- malnega, zaplodilo kal revolucije v dojemanju spolnosti. Ne preseneča, da to spoznanje nekaterih ni napeljalo le k domnevi, da morala Evrope devetnajstega stoletja ni objektivno veljavna, tem- več tudi k domnevi, da je vsaka moralna sodba le odsev običajev družbe, v kateri je nastala.

Marksisti so to obliko relativizma prilagodili svojim lastnim teorijam. Trdili so, da so vladajoče ideje vsake dobe ideje njenega vladajočega razreda, tako da je morala neke družbe odvisna od njenega vladajočega ekonomskega razreda in torej posredno od svoje ekonomske baze. Tako so zmagoslavno spodbijali zahteve fevdalne in meščanske morale po objektivni, univerzalni veljavi. Ampak to sproža zagato: če je vsa morala relativna, kaj je tako posebnega v komunizmu? Zakaj stopiti na stran proletariata, ne pa meščanstva?

Engels se je s tem problemom spopadel na edini možen način, namreč tako, da je opustil relativizem v prid blažji trditvi, da bo morala razredne družbe vselej odvisna od vladajočega razreda, vendar bi morala družbe brez razrednega antagonizma lahko bila »zares človeška« morala. To pa sploh ni več relativizem. Vendar marksizem na nek čuden način še vedno daje zagon številnim nejasnim relativističnim idejam.

Zagata, ki je Engelsa prisilila k opustitvi relativizma, spodbije tudi običajen etični relativizem. Vsakdo, ki se je kdaj prebil do težavne etične odločitve, ve, da se dvomi ne poležejo, če nam kdo pove, kaj naša družba meni, da bi morali storiti. Odločiti se moramo sami. Prepričanja in običaji, v katerih smo bili vzgojeni, imajo lahko na nas precejšen vpliv, a ko začnemo o njih premišljevat, se lahko odločimo, bodisi da ravnamo v skladu z njimi bodisi proti njim.

Nasprotno stališče – da se etika vedno nanaša na posamezno družbo – ima skrajno neverjetne posledice. Če naša družba ne odobrava suženjstva, neka druga pa ga, nimamo nobene podlage za izbiro med tema nasprotnima pogledoma. Sodeč po relativistični razlagi pravzaprav navzkrižja sploh ni – ko pravim, da je suženjstvo zgrešeno, namreč trdim le, da moja družba suženjstva ne odobrava, in ko sužnjelastniki iz druge družbe pravijo, da je suženjstvo pravilno, trdijo le, da ga njihova družba odobrava. Zakaj bi se pripravili? Očitno imamo lahko oboji prav.

Še huje, relativist ne more zadovoljivo pojasniti nekonformizma. Če »suženjstvo je zgrešeno« pomeni »moja družba ne odobrava suženjstva«, potem je nekdo, ki živi v družbi, ki suženjstvu ne nasprotuje, s trditvijo, da je suženjstvo zgrešeno, preprosto v

zmoti glede dejstev. Zmoto neke etične presoje bi lahko dokazala raziskava javnega mnenja. Tako imenovani reformatorji so zaradi tega v nemogoči situaciji: ko sklenejo spremeniti etične nazore svojih sodržavljanov, se *neogibno* motijo; šele ko uspejo na svojo stran pridobiti večino družbe, postanejo njihova stališča pravilna.

Te težave zadostujejo, da se etičnemu relativizmu odpovemo; etični subjektivizem se vsaj izogne govorjenju nesmislov v zvezi z drznimi prizadevanji reformatorjev, saj so zanj etične sodbe odvisne od odobravanja ali neodobravanja osebe, ki presoja, in ne od njene družbe. Res pa je, da obstajajo druge težave, ki jih vsaj nekatere oblike etičnega subjektivizma ne morejo premagati.

Če tisti, ki trdijo, da je etika subjektivna, s tem mislijo, da s trditvijo, da je krutost do živali zgrešena, v resnici trdim le to, da ne odobravam krutosti do živali, se soočijo z resnejšo obliko ene od težav relativizma: z nezmožnostjo pojasnitve etičnega nestrinjanja. Kar je veljalo za relativista glede nestrinjanja med ljudmi različnih družb, velja za subjektivista glede nestrinjanja med poljubnima dvema človekoma. Sam trdim, da je krutost do živali zgrešena; nekdo drug trdi, da ni tako. Če to pomeni, da ne odobravam krutosti, nekdo drug pa jo, potem sta lahko obe trditvi resnični in se nimava o čem prepirati.

Za druge teorije, pogosto označene kot »subjektivistične«, ta očitek ne velja. Denimo, da nekdo trdi, da etične sodbe niso niti pravilne niti napačne, saj ne opisujejo ničesar – niti objektivnih moralnih dejstev niti subjektivnih stanj duha neke osebe. C. L. Stevenson je predlagal, da bi lahko po tej teoriji etične sodbe drže izražale in ne opisovale, do nestrinjanj v zvezi z etiko pa bi prihajalo zato, ker skušamo z izražanjem lastne drže naše poslušalce prepričati, da privzamejo podobno držo. Morebiti pa je imel prav R. M. Hare, ki je poudarjal, da so etične sodbe predpisi in so zato tesneje povezane z zapovedmi kakor s trditvami o dejstvih. S tega zornega kota se ne strinjamo zato, ker nam ni vseeno, kaj ljudje počnejo. Tiste smeri debate o etiki, ki slonijo na obstoju objektivnih moralnih norm, lahko pojasnimo z razlago, da gre za neke vrste zmoto – morda za dediščino prepričanja, da je etika od Boga dan sistem zakonov, ali pa preprosto za še en primer naše težnje po objektiviranju osebnih želja in nagnjenj. To stališče je zagovarjal J. L. Mackie.